

© М. П. Добрава

що гідні біосоціальні стандарти, фундаментальні зміни у сфері охорони здоров'я, політико-економічні трансформації не відбуватимуться самі собою. Сьогодні правові привілеї розпорядників державного устрою розчинились в інтересах політико-економічних кланів. Як складатиметься власний життєвий простір надалі, кожен має визначитися особисто. Звісно, необхідно уникати утопічних схильностей, втім, мати активну позицію, ініціативно аналізувати та перевіряти інформацію, намагатися бути технологічно освіченим всупереч теперішнім тенденціям замовчування, популяризувати інформацію про загрози – такою має стати локальна стратегія задля потужного об'єднання наукових і громадських зусиль у подоланні глобальних ризиків техногенної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соболь О. М. Рациональность: посткартезианські виміри / О. М. Соболь // Мультиверсум. – К., 2005. – № 50. – С. 3-23.
2. Дрекслер Э. Машины созидания. Грядущая эра нанотехнологии [Электронный ресурс] / Э. Дрекслер. – Режим доступа: http://e-drexler.com/p/06/00/EOC_Cover.html
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
4. Мелков Ю. О. Демократія і раціональність / Ю. О. Мелков // Практична філософія. – К., 2007. – № 3 (25). – С. 98-109.
5. Кадиевская И. А. Просветители против манипуляторов / И. А. Кадиевская // Грані. – 2012. – № 2 (82). – С. 26-28.
6. Романенко Ю. В. Маніпулювання макроідентичністю в масових комунікаціях: до постановки проблеми / Ю. В. Романенко // Грані. – 2013. – № 8 (100). – С. 89-95.
7. Камю А. Творчество и свобода. Статьи. Эссе. Записные книжки / А. Камю. – М.: Радуга, 1990. – 608 с.

УДК 321: 316.61

М. П. Добрава - докторант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРОЕКТУ МОДЕРНУ

Статтю присвячено дослідженню конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну. Визначено основні фактори, які впливають на цей процес.

За допомогою конструктивістського методу та підходу символічного інтеракціонізму досліджується процес формування політичної ідентичності у постмодерному суспільстві.

Відзначено, що проблема політичної ідентичності набуває особливої ваги у перехідні періоди – від традиційного суспільства до модерного (коли, власне, і з'являється феномен політичної ідентичності) та під час трансформації проекту модерну. Останній період концептуалізується у теоріях «постмодерну», «пізнього модерну», «суспільства ризику», «інформаційного суспільства», «суспільства знань» та ін.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, конструювання політичної ідентичності, перехідний період, проект модерну, постмодерн.

КОНСТРУИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОЕКТА МОДЕРНА

Статья посвящена исследованию конструирования политической идентичности в процессе трансформации проекта модерна. Определены основные факторы, влияющие на этот процесс.

С помощью конструктивистского метода и подхода символического интеракционизма исследуется процесс формирования политической идентичности в постмодерном обществе.

Отмечено, что проблема политической идентичности приобретает особое значение в переходные периоды – от традиционного общества к современному (когда, собственно, и появляется феномен политической идентичности) и при трансформации проекта модерна. Последний период концептуализируется в теориях «постмодерна», «позднего модерна», «общества риска»,

«информационного общества», «общества знаний» и др.

Ключевые слова: идентичность, политическая идентичность, конструирования политической идентичности, переходный период, проект модерна, постмодерн.

CONSTRUCTION OF POLITICAL IDENTITY IN TRANSFORMATION OF MODERNISM PROJECT

The article studies the construction of political identity in the transformation of the project of modernism. The main factors that influence this process are determined.

Using the constructivist method and the approach of symbolic interactionism, the formation of political identity is examined in postmodern society.

It is noted that the problem of political identity is particularly important in transitive periods – from traditional society to modern one (when, actually, a phenomenon of political identity appears) and during the transformation of the project of modernism. The last period is conceptualized in the theory of «post-modern», «late modern», «risk society», «information society», «knowledge society» and others.

Keywords: identity, political identity, formation of political identity, transitive period, project of modern, postmodern.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Актуальність теми статті обумовлена великою практичною значимістю проблеми конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну. Політична ідентичність стає одним із феноменів, за допомогою якого досліджується політична діяльність, політичний процес, політичні інститути (у тому числі – інституціоналізація груп, спільнот, органів влади та громадянського суспільства), партії та ідеології, політичні відносини та політична взаємодія.

У сучасну добу переосмисленню підлягають світоглядні основи розуміння політичної ідентичності.

Проблема політичної ідентичності актуалізується у процесі переходу від традиційного до модерного суспільства. У цей період вона постає як незмінний та однозначно визначений феномен, який «закріплено» за індивідом та пов'язується із етнічністю, релігією, ідеологією та ін.

У постмодерну добу ситуація кардинально змінюється: політична ідентичність інтерпретується як наслідок процесу соціального конструювання груп та спільнот. «Людина політична» може робити вибір власної ідентичності, змінювати ідентичності протягом життя. У постмодерних студіях ідентичність конструюється у процесі політичної діяльності, є наслідком позиціонування індивіда в інформаційному, ідеологічному, партійному просторах та «стилях життя» з відповідними дискурсами, символічними особливостями.

Власну специфіку має процес конструювання політичної ідентичності на пострадянському просторі, а також у перехідних суспільствах Східної Європи, що стали на шлях демократичних перетворень та консолідації суспільства. В Україні модернізація глибоко пов'язується із демократизацією та політичним плюралізмом, трансформаціями політичних інститутів, формуванням модерної нації, становленням громадянського суспільства, ринковими економічними реформами.

Усе це актуалізує дослідження конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У теоретичних підходах, присвячених дослідженню характеристик суспільства доби модерну та постмодерну особливе місце займає проблема політичної ідентичності. Дослідження конструювання політичної ідентичності, її ролі у процесах модернізації та пост модернізації виступає одним із актуальних завдань для наукових парадигм, цьому питанню присвячено дослідження у правових, політологічних, соціологічних та економічних теоріях.

У цілому, дослідження конструювання політичної ідентичності в умовах трансформації суспільства розвивалось у межах конструктивістського підходу та інтерпретативної парадигми соціальних та політичних наук.

Останній відповідає інтерпретативна модель пояснення й розуміння політичної ідентичності, що виходить із уявлень про політичну ідентичність, як символічну конструкцію, породжену всередині відповідного світу значень, певного соціального, символічного й політичного контексту. У цьому сенсі метою дослідження політичної ідентичності з позицій інтерпретативної парадигми стає не

пошук причинно-наслідкових зв'язків, а тлумачення, інтерпретація дій людей, яка враховує точку зору актора і множинність позицій політичного простору.

Такий методологічний підхід визначає підґрунтя досліджень політичної ідентичності в інтерпретативній парадигмі, у таких теоріях, як соціальна феноменологія (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман та ін.), символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід, Г. Блумер та ін.), драматургічний підхід (І. Гофман та ін.), етнометодологія (Г. Гарфінкель та ін.), теорії самореферентних систем (У. Матурано, Н. Луман та ін.) тощо.

Одним з найбільш помітних напрямків, що безпосередньо зверталися до різних аспектів конструювання політичної ідентичності є символічний інтеракціонізм.

Якщо коротко виразити один з найважливіших результатів творчості Дж. Г. Міда, то можна сформулювати таке теоретичне положення: політична ідентичність особистості формується за допомогою символів, що здобуваються в процесі соціалізації і взаємно підтверджуються й змінюються в процесі соціальної взаємодії (інтерації) його учасниками.

Конструювання політичної ідентичності розуміється в традиції символічного інтеракціонізму як процес, що відбувається на двох рівнях: міжіндивідуальному і внутрішньоособистісному. При цьому взаємний вплив індивідів має посередницьку стадію у вигляді інтерпретації дій іншого індивіда. «Особливість цієї інтерації полягає в тому, що люди визначають дії один одного, а не просто реагують на них. Їхні реакції не викликаються безпосередньо діями іншого, а ґрунтуються на значенні, якого вони надають подібним діям. Взаємодія розглядається Дж. Г. Мідом не тільки як процес, що відбувається між індивідами, але і як процес внутрішньо-особистісний. Тобто індивід перебуває у взаємодії не тільки з іншими, але й постійно взаємодіє із самим собою. У цьому плані соціальна взаємодія розглядається у вигляді внутрішнього процесу саморефлексії, що формує структуру людської особистості. Внутрішня саморефлексія у свою чергу розуміється як взаємодія, причому безпосередньо пов'язана з зовнішніми детермінантами: «Відповідно до цієї точки зору мислення є процесом взаємодії – індивід поєднується сам із собою «з перспективи іншого» [1, с. 21].

Ключова думка Дж. Г. Міда полягає в тому, що людина освоює свій світ через символічні значення, вона сама створює свій світ й опановує його, крім усього іншого, через свою діяльність.

Сучасні підходи до дослідження політичної ідентичності сприймають ідентичність індивіда як об'єкт перетворень та змін. Зокрема, про це йдеться у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як Б. Андерсон, З. Бауман, Р. Брубейкер, П. Бергер, У. Бек, М. Гібернау, Е. Гіденс, М. Кастельс, В. Абушенко, Б. Ажнюк, А. Астаф'єв, С. Байрачний, О. Галазюк, М. Головатий, М. Козловець, Н. Ковтун, Н. Костенко, І. Кудря, О. Стегній та ін.

Трансформації проекту модерну пов'язуються із критикою ідентичності, як цілісного та стабільного феномену з боку представників постмодерну.

На думку української дослідниці І. Ващинської: «Не зважаючи на усю привабливість постмодерного бачення структури індивідуальних/групових ідентичностей, все ж важко погодитись з твердженням про нестійкий характер цього феномену як його основну сутнісну характеристику. Можливо, доречніше було б говорити про більш «опуклі» чи менш «опуклі» ідентичності або ж про їхню ієрархію у межах інтегральної ідентичності. Адже у той час, коли актуалізуються одні, на периферії залишаються інші, і навпаки. Яскравим підтвердженням цієї тези є суспільство, що трансформується, або ж так зване «аномічне» суспільство на зразок сучасного українського. Коли старі цінності вже втратили свою вартість, а нові – ще надто розмиті і багатозначні, на перший план виступають ідентичності, щонайменшою мірою піддаються змінам, зокрема гендерні, етнічні, культурно-релігійні [2, с. 242].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична ідентичність виступає важливою складовою політичної взаємодії та політичного процесу як у країнах консолідованої демократії, так і у перехідних, гібридних режимах. Для останніх ця проблема пов'язана із сплеском націоналізму, демократизацією взаємодії між владою та громадянами, рівнем політичної культури та політичної свідомості. Політична ідентичність проявляється у різноманітних формах політичної участі громадян та впливає на рівень їхньої політичної активності.

У традиційному суспільстві існування неполітичної патріархальної влади (від «Роду» та «Племени») обумовило розуміння ідентичності, пов'язаної із вищими силами від людини (Божою волею), або нижчими стихіями (природою).

Політичні та культурні трансформації проекту модерну, обумовлені процесами глобалізації та

розвитком проекту постмодерного суспільства, призводять до змін у розумінні механізмів конструювання політичної ідентичності.

«Локалізація» інтерпретацій ідентичності у межах парадигм цивілізаційних змін дозволяє визначити її як важливий феномен у традиційному, модерному та постмодерному суспільствах. Перехід від традиційного до модерного суспільства супроводжувався істотними зрушеннями у просторі політичної ідентичності, які пов'язані із раціоналізацією, індустріалізацією, урбанізацією, секуляризацією, розвитком наукового знання, технологій та засобів масової інформації. І хоча поступово ірраціональне (міфи, сни, інтуїція, віра) елімінується із простору політичного, але продовжує впливати на ідентичність.

У традиційному суспільстві ідентичність пов'язується передусім із імперською формою організації політичного простору, етносом, релігією та відповідною суспільною ієрархією. Модернізація, навпаки, характеризується розвитком національних держав, світською організацією влади та суспільства, рівністю громадян та забезпеченням їх прав. У процесі формування політичної ідентичності доби модерну відбувається перехід від цінностей традиційного суспільства та конструювання модерних політичних спільнот. Основу політичної модернізації становила критична налаштованість до інститутів традиційного суспільства. Політичну ідентичність доби модерну можна назвати протилежною до ідентичності постмодерну, яка висуває проекти глобалізації, космополітизму, нового «трайбалізму» та ін.

Реконструюючи «проект модерну», теоретики постмодерну відзначають «логоцентризм» модернізму, який став основою формування модерних політичних ідентичностей.

У сучасних теоретичних концепціях знайшло продовження античне розуміння суспільства як сукупності громадян, пов'язаних згодою в питаннях права і спільністю інтересів, що виступає необхідною передумовою конструювання політичної ідентичності. При цьому держава, що виникає на цій основі, трактується в своїй основі як «етнічна» громада, що є гарантом неможливості відчуження громадянина від держави та пом'якшує можливий конфлікт між «загальним благом» і політичною ідентичністю окремого громадянина. Нова модель політичної ідентичності була запропонована у Римській імперії. Це ідея «вічного Риму», яка утворила нову політичну модель ідентичності, що виходить у своїй значущості за межі античної цивілізації та відкриває перспективу розширення меж спільноти громадян до масштабу світової держави з великою місією – «Рим об'єднує правом».

На наступному етапі цивілізаційного розвитку – Середньовіччі – розуміння ідентичності визначали наступні фактори. По-перше, визначальна роль християнської релігійної доктрини та інституту Церкви у процесі формування ідентичності. По-друге, цезарепапізм, як поєднання влади світської та церковної. По-третє, ідея служіння церковної влади (священники не правлять, а служать), яка згодом поширилась на державну та політичну сфери.

Досліджуючи розвиток політичної ідентичності у процесі модернізації, доцільно аналізувати модернізацію як багатофакторне суспільне явище та багатозначне політологічне та соціологічне поняття. У широкому сенсі модернізація інтерпретується як процес раціоналізованих інноваційних заходів з переходу від традиційного суспільства до індустріального. Доба модерну – це розвиток, зміни традиційних джерел солідарності індивідів та політичної ідентичності цілераціональним (М. Вебер) конструюванням соціальних зв'язків і нормативних угод.

При усій різноманітності джерел доби модерну (Реформація, Просвітництво, розвиток науки, технологій, економіки, заснованій на промисловому виробництві, індустрії, парламентської республіки як форми державного устрою) та його інтелектуальних витоків (релігійних, економічних, політичних, соціальних та культурних ідей), доба модерну – це час раціональності. У тому числі – раціональної організації політичної ідентичності.

У другій половині ХХ століття у процесі постмодерної реконструкції логоцентризму, влади, права, політики, науки, особистості, моральності – тобто базисних понять цивілізації доби модерну – відбулась реінтерпретація й поняття політичної ідентичності.

Представники постмодерну трансформували поняття політичної ідентичності в розряд проблеми, пов'язаної скоріше із ціннісним виміром політичної діяльності, аніж із раціональністю вибору та дії акторів, взаємодії влади та суспільства. Зародження постмодерну випливає з процесів епохи модерну як реакція на кризу її ідей, а також на так звану «смерть суперпідстав», які визначали розвиток людства протягом століть: Бога (Ф. Ніцше), Автора (Р. Барт, Ж. Деріда, У. Еко), Людини (М. Бланшо, Ж. Дельоз, Ф. Гватарі).

У той же час, опоненти постмодерну ставлять під сумнів сам термін, називаючи сучасну добу

«пізнім модерном» (Ю. Габермас, Е. Гіденс), інформаційним суспільством (Д. Белл, О. Тоффлер та ін.), суспільством ризику (З. Бауман).

У соціально-політичному і світоглядному відношенні постмодерн означає утвердження у сфері ідентичності плюралістичної парадигми, відмову від європоцентризму і етноцентризму, проголошення принципу множинності ідентичностей, фрагментації культурної єдності, увагу до особистості та її внутрішнього світу, розвиток самоврядних структур.

У політологічних концепціях постмодерністський підхід виражається у визнанні культурного і політичного різноманіття ідентичностей (розквіту політичних субкультур, мезо- і мікрокультур), розповсюдження політичних цінностей постмодерну, підвищення уваги до ролі особистості в політиці, горизонтальної взаємодії, розвитку самоврядних мереж та ін.

Політика епохи постмодерну також істотно змінює свої параметри в порівнянні з політикою модерну, як у свій час і сама політика модерну в порівнянні з політикою традиційного суспільства. Модернізація як відмова від політики традиційного суспільства означає, у тому числі, десакралізацію політичної ідентичності.

На думку І. Ващинської, можна виділити шість відмінностей між модерними та постмодерними підходами: «1) модерні підходи наголошують на способах конструювання та збереження цілісності і стабільності ідентичності; постмодерні підходи наголошують на механізмах уникнення фіксації та збереження свободи вибору. 2) Модерні підходи розглядають ідентичність як відносно стійку гомогенну сутність; постмодерні розглядають ідентичність як об'єкт постійних перетворень та змін. 3) Модерністи розглядають одне-два джерела ідентичності; постмодерністи – різні джерела формування ідентичності. 4) Модерні підходи вивчають шлях формування ідентичності як відстань між «очікуванням» і «задоволенням», між «проектом» та «ідентичністю»; постмодерні акцентують на ситуативності ідентичностей. 5) Прихильники модерних підходів наголошують на відносній цілісності суб'єкта; постмодерних – на розщепленості та децентрованості індивіда. 6) Модерністи розглядають процес формування ідентичності як націленість у майбутнє; постмодерністи розглядають формування ідентичності в умовах домінування «тепер» (the power of now). На сьогоднішній день ідентичність переважно розглядають як віртуальний об'єкт, до якого апелюють науковці при вивченні «реальних» процесів та явищ» [2, с. 243].

Постмодерний підхід характеризується ставленням під сумнів усіх спроб оперти політичну ідентичність на будь-які абсолютні засади, чи то релігійні, чи то раціональні.

У постмодерному дискурсі можна виділити декілька основних підходів до конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну. По-перше, комунікативний підхід (Ю. Габермас та ін.), у якому наголос робиться на необхідності впровадження механізмів деліберативної демократії та конструювання політичної ідентичності за допомогою комунікативної раціональності. По-друге, наративний підхід (П. Рікер та ін.), який розглядає процес розчинення політичної ідентичності у відносних та варіативних «оповідях» особистості про себе та оточуючий світ. По-третє, прагматичний підхід (Б. Вальденфельс, М. Мерло-Понті та ін.), що надає особливої уваги публічній презентації політичної ідентичності, її вираженню у діяльності політичних інститутів та повсякденному житті.

Політична ідентичність доби постмодерну конструюється під впливом наступних факторів:

- розвиток форм горизонтальної політичної взаємодії, місцевих рухів та асоціацій («локальна» ідентичність);
- процеси глобалізації, які посилюють тиск на національні уряди та вимагають перерозподілу влади;
- поява нових соціальних рухів, які базуються на постмодерному стилі життя та створюють умови для індивідуального вибору людиною політичної ідентичності.

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень проблематики конструювання політичної ідентичності у процесі трансформації проекту модерну слід відзначити наступне. Політична ідентичність доби модерну пов'язана із відповідною організацією суспільства, певною системою раціональності, яка, у свою чергу, пов'язана з панівною світоглядною системою.

У добу модерну було вироблено дієві механізми формування та захисту політичної ідентичності. У модерному праві закріплено (в конституції чи іншому законодавчому акті) можливість певної поведінки людини (наприклад, свобода слова, сумління, свобода віросповідання та ін.), яка обумовлена її політичною ідентичністю.

На останньому етапі цивілізаційного розвитку політична відповідальність інтерпретується у відповідності до пізнавальних схем постмодерну.

© *О. С. Іванова*

Глобалізація утворює нові виклики для політичної ідентичності: зміна функцій та сфери відповідальності національної держави, рухливість кордонів ідентичності, поява нових глобальних політичних акторів (ТНК, міжнародні неурядові організації, наднаціональні органи влади тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абельс Х. Интеракция, идентификация, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Х. Абельс; пер. с нем. яз., под общ. ред. Н. А. Головина и В. В. Козловского. – СПб.: Алетейя, 1999. – 272 с.
2. Ващинська І. Особливості постмодерних підходів до вивчення ідентичності / І. Ващинська // «Humanities&SocialSciences 2009» (HSS-2009). – 14-16 травня 2009. – Львів. – С. 242-243.

УДК 1:37.046.16

О. С. Іванова - кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки Одеської державної академії технічного регулювання та якості, начальник відділу виховної роботи Одеської державної академії технічного регулювання та якості.

НОВА ФІЛОСОФІЯ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ: ЛОГІКА ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Процеси формування гуманітарно-технічної еліти в сучасному суспільстві безпосередньо пов'язані з основними тенденціями і особливостями соціально-політичного й економічного розвитку держави. Сукупність підходів до визначення поняття «гуманітарно-технічна еліта», виділенню її істотних ознак обумовлює неоднозначне розуміння її діяльності та світоглядних установок.

Ключові слова: еліта, гуманітарно-технічна еліта, інтелігенція, аналіз, соціальна група, методологічні підходи, формування еліти.

НОВАЯ ФИЛОСОФИЯ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ЛОГИКА ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАНИТАРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Процессы формирования гуманитарно-технической элиты в современном обществе непосредственно связаны с основными тенденциями и особенностями социально-политического, экономического развития государства. Совокупность подходов к определению понятия «гуманитарно-техническая элита», выделению ее существенных признаков обуславливает неоднозначное понимание ее деятельности и мировоззренческих установок.

Ключевые слова: элита, гуманитарно-техническая элита, интеллигенция, анализ, социальная группа, теоретико-методологические подходы, формирование элиты.

NEW PHILOSOPHY OF ENGINEERING EDUCATION: THE LOGIC OF FORMING THE HUMANITARIAN AND TECHNICAL ELITE

The processes of formation of humanitarian and technical elite in modern society are directly related to the main trends and peculiarities of the socio-political and economic development of the state. The set of approaches to the definition of "humanitarian and technical elite", allocation of its essential attributes causes an ambiguous understanding of its activities and worldview.

Keywords: elite, humanitarian and technical elites, intellectuals, analysis, social group, theoretical and methodological approaches, elite formation.

Постановка проблеми. Зміни у сучасному світі полягають у переході від промислової цивілізації до інформаційного суспільства. Наслідком змін є перетворення промислових суспільств в інформаційні. Такі зміни детермінує інтелектуальний розвиток людей. Члени інформаційних суспільств зобов'язані реалізовувати нові функції, що вимагають використання найрізноманітніших інтелектуальних можливостей. Уже недостатньо запам'ятовувати і відтворювати інформацію, що характерно для парадигми біхевіоризму, завданням постіндустріального століття знань та інформації є інтелектуальний розвиток, активне нагромадження і перетворення вже існуючих знань або